

TEXTOS FONAMENTALS PER COMBATRE LA INCITACIÓ A L'ODI BASADA EN LA RELIGIÓ

INTRODUCCIÓ

Alarmats perquè arreu del món, i malauradament també en el nostre país, es produeixen casos greus d'intolerància i de discriminació en el terreny de la religió o de les creences, inclosos actes de violència, com han evidenciat sengles i reiterats informes d'informadors especials i de Relators Especials de la Comissió de Drets Humans de les Nacions Unides i convençuts que, per consegüent, són necessaris i imprescindibles més esforços per fomentar i protegir el dret a la llibertat de pensament, de consciència, de religió i de creença i per eliminar totes les formes d'odi, intolerància i discriminació per raons de religió o creença, proposem a les entitats membres de la Xarxa Catalana d'Entitats de Diàleg Interreligiós seguir un pla de treball per reflexionar i aprofundir aquesta qüestió, que ocuparà les Jornades conjuntes de la Xarxa del 2013, amb vistes a que la reflexió i les Jornades desemboquin en una declaració conjunta de les entitats de la Xarxa i, en la mesura del possible, en un pla d'acció conjunt.

Aquest material ha estat seleccionat i facilitat pel Departament de Diversitat i Diàleg Interreligiós d'Unescocat.

PACTE INTERNACIONAL DE DRETS CIVILS I POLÍTICS (1976)

Article 20

1. Tota la propaganda a favor de la guerra ha de ser prohibida per la llei.
2. Totes les apologies d'odi nacional, racial o religiós que incitin a la discriminació o a l'hostilitat o a la violència han de ser prohibides per la llei.

Article 18

1. Tota persona té dret a la llibertat de pensament, de consciència i de religió; aquest dret inclou la llibertat de tenir o d'adoptar la religió o les creences de la seva elecció, així com la llibertat de manifestar la seva religió o les seves creences, individualment o col·lectivament, tant en públic com en privat, mitjançant el culte, la celebració dels ritus, les pràctiques i l'ensenyament.
2. Ningú no serà objecte de mesures coercitives que puguin menyscar la seva llibertat de tenir o adoptar la religió o les creences de la seva elecció.
3. La llibertat de manifestar la pròpia religió o les pròpies creences estarà subjecta únicament a les limitacions prescrites per la llei que siguin necessàries per a protegir la

seguretat, l'ordre, la salut o la moral públiques, o els drets i llibertats fonamentals dels altres.

4. Els estats parts d'aquest Pacte es comprometen a respectar la llibertat dels pares i, si s'escau, dels tutors legals, per a garantir que els fills rebin l'educació religiosa i moral que estigui d'acord amb les seves pròpies conviccions.

Article 26

Tothom és igual davant la llei i té el dret, sense cap discriminació, a igual protecció de la llei. En aquest respecte la llei ha de prohibir totes les discriminacions i ha de garantir a tothom una protecció igual i efectiva contra qualsevol discriminació per motius de raça, de color, de sexe, d'idioma, de religió, d'opinió política o d'una altra índole, origen nacional o social, posició econòmica, naixement o qualsevol altra condició social.

Article 27

En els Estats on existeixen minories ètniques, religioses o lingüístiques no es pot negar a les persones que pertanyin a aquestes minories el dret que els pertoca en comú amb els altres membres del seu grup, a tenir la seva pròpia vida cultural, a professar i a practicar la seva pròpia religió i a fer ús del propi idioma.

DECLARACIÓ SOBRE L'ELIMINACIÓ DE TOTES LES FORMES D'INTOLERÀNCIA I DISCRIMINACIÓ BASEDES EN LA RELIGIÓ O EN LA CREENÇA (1981)

Article 2

1. Ningú no serà objecte de discriminació per motius de religió o creença per part de cap estat, institució, grup de persones o particulars.

2. Als efectes de la present Declaració, s'entén per «intolerància i discriminació basades en la religió o la creença» tota distinció, exclusió, restricció o preferència fundada en la religió o en la creença i que tingui com a finalitat o efecte l'abolició o el menyspreu del reconeixement, el gaudi o l'exercici en plena igualtat dels drets humans i les llibertats fonamentals.

Article 4

1. Tots els estats adoptaran mesures eficaces per a prevenir i eliminar tota discriminació per motius de religió o creença en el reconeixement, l'exercici i el gaudi dels drets humans i de les llibertats fonamentals en totes les esferes de la vida civil, econòmica, política, social i cultural.

2. Tots els estats faran tots els esforços necessaris per promulgar o derogar lleis, segons el cas, a fi de prohibir tota discriminació d'aquest tipus i per prendre les mesures adequades per a combatre la intolerància per motius de religió o creença en aquesta matèria.

Article 5

1. Els pares o, en el seu cas, els tutors legals de l'infant tindran el dret d'organitzar la vida dins de la família de conformitat amb la seva religió o les seves creences i tenint en compte l'educació moral en la qual creguin que ha d'educar-se l'infant.

2. Tot infant gaudirà del dret a tenir accés a una educació en matèria de religió o creença conforme amb els desigs dels seus pares o, en el seu cas, dels seus tutors legals, i no se l'obligarà a instruir-se en una religió o creença en contra dels desigs dels seus pares o tutors legals, servint de principi rector l'interès superior de l'infant.

3. L'infant estarà protegit de qualsevol forma de discriminació per motius de religió o creença. Se l'educarà en un esperit de comprensió, tolerància, amistat entre els pobles, pau i agermanament universal, respecte de la llibertat de religió o de creença dels altres i en la plena consciència que la seva energia i els seus talents han de dedicar-se al servei de la humanitat.

4. Quan un infant no es trobi sota la tutela dels seus pares ni dels seus tutors legals, es tindran en la consideració deguda els desigs expressats per aquells o qualsevol altra prova que s'hagi obtingut dels seus desigs en matèria de religió o de creença, servint de principi rector l'interès superior del nen.

5. La pràctica de la religió o creença en les quals s'educa un infant no haurà de perjudicar la seva salut física o mental ni el seu desenvolupament integral tenint en compte el paràgraf 3 de l'article 1 de la present Declaració.

RESOLUCIÓ 48/128 DE L'ASSEMBLEA GENERAL DE LES NACIONS UNIDES SOBRE L'ELIMINACIÓ DE TOTES LES FORMES D'INTOLERÀNCIA RELIGIOSA (1993)

4. Per consegüent, insta els estats a prendre totes les mesures apropiades per combatre l'odi, la intolerància i els actes de violència, fins i tot els motivats per l'extremisme religiós, i per estimular la comprensió, la tolerància i el respecte en les qüestions relacionades amb la llibertat de religió i de creença.
5. Insta els estats a assegurar que, en el curs de les seves obligacions oficials, els membres dels organismes de la llei, els funcionaris, els educadors i altres funcionaris públics respectin les diferents religions i creences i no discriminin a persones que professen altres religions o creences.

DECLARACIÓ UNESCO SOBRE EL ROL DE LA RELIGIÓ EN LA PROMOCIÓ D'UNA CULTURA DE LA PAU (1994)

Nosaltres, participants en la reunió "La contribució de les religions a la cultura de la pau", organitzada per la UNESCO i el Centre UNESCO de Catalunya, que ha tingut lloc a Barcelona del 12 al 18 de desembre de 1994,

profundament preocupats per l'increment dels conflictes armats i la violència, la pobresa, la injustícia social i les estructures d'opressió que hi ha actualment en el món,

i reconeixent que la religió és important en la vida humana, declarem:

EL NOSTRE MÓN

1. Vivim en un món en el qual ja no és possible l'isolament. Vivim en una època caracteritzada per la mobilitat dels pobles i per un creuament de cultures sense precedents. Som interdependents i compartim responsabilitats indefugibles respecte del benestar del món sencer.

2. Ens trobem davant d'una crisi que ens podria portar al suïcidi de l'espècie humana o a un nou desvetllament i a una nova esperança. Creiem que la pau és possible. Sabem que la religió no és l'únic remei per a totes les malalties de la humanitat, però que ha de jugar un rol indispensable en aquest moment tan crític.

3. Som conscients de la diversitat cultural i religiosa del nostre món. Cada cultura representa un univers en ella mateixa, tot i que no és un univers tancat. Les cultures donen el seu llenguatge a les religions, i les religions ofereixen un últim sentit a cada cultura. Si no reconeixem el pluralisme i si no respectem la diversitat no hi pot haver pau. Som partidaris de l'harmonia que és el nervi de la pau.

4. Entenem que la cultura és una manera de mirar el món i de viure-hi. També significa el cultiu dels valors i les formes de vida que expressen la percepció del món pròpia de cada cultura. Per aquesta raó, ni el sentit de la pau ni el sentit de la religió pot reduir-se a un concepte simple i rígid de la mateixa manera que el conjunt de les experiències humanes no es pot expressar a través d'un sol llenguatge.

5. La religió és per a algunes cultures una manera de viure que impregna totes les activitats humanes, per a altres cultures representa les més altes aspiracions de l'existència humana, i per a altres, encara, les religions són institucions que s'entenen com a portadores d'un missatge de salvació.

6. Les religions han contribuït a la pau del món però també han portat odis, divisions i guerres. Les persones religioses massa sovint han traït els nobles ideals que elles mateixes han predicat. Ens sentim obligats a fer una crida al penediment i al perdó mutu, tant a nivell personal com col·lectiu, respecte a les persones humanes, i al conjunt de la humanitat, així com a la Terra i a tots els éssers vivents.

PAU

7. La pau implica que l'amor, la compassió, la dignitat humana i la justícia siguin plenament preservats.

8. La pau suposa que entenem que tots som interdependents i que estem relacionats els uns amb els altres. Som responsables del bé comú, incloent el benestar de les futures generacions, tant a nivell individual com col·lectiu.

9. La pau demana que respectem la Terra i totes les formes de vida, especialment la vida humana. La nostra consciència ètica ens demana que fixem límits a la

tecnologia. Hem de dirigir els nostres esforços cap a l'eliminació del consumisme i la millora de la qualitat de vida.

10. La pau és un camí, un procés que no acaba mai.

COMPROMISOS

11. Ens comprometem a trobar la pau en nosaltres mateixos; ens esforcem a aconseguir la pau interior mitjançant la reflexió personal i el creixement espiritual i a cultivar una espiritualitat que es concreti en l'acció.

12. Ens comprometem a protegir i enfortir la llar i la família com a bressols de la pau.

A les nostres llars i famílies, comunitats, nacions i al món sencer:

13. Ens comprometem a resoldre o depassar els conflictes sense usar la violència i a prevenir-los mitjançant l'educació i la recerca de la justícia.

14. Ens comprometem a treballar per a reduir les escandaloses diferències econòmiques entre els grups humans així com les altres formes de violència i amenaces a la pau, com són el malbaratament dels recursos, l'extrema pobresa, el racisme, el terrorisme en totes les seves formes, la indiferència, la corrupció i la criminalitat.

15. Ens comprometem a superar qualsevol forma de discriminació, colonialisme, explotació i dominació, i a promoure institucions fonamentades sobre la base de la responsabilitat compartida i de la participació. S'han de respectar els drets humans inclosos la llibertat religiosa i els drets de les minories.

16. Ens comprometem a assegurar una educació veritablement humana per a tothom. Remarquem especialment l'educació per a la pau, la llibertat, i els drets humans, i una educació religiosa que promogui l'obertura i la tolerància.

17. Ens comprometem a donar vida a una societat civil que respecti la justícia i el medi ambient. Aquest procés ha de començar localment i ha de continuar a escala nacional i transnacional.

18. Ens comprometem a treballar per un món sense armes i a eliminar les indústries de la guerra.

RESPONSABILITAT RELIGIOSA

19. Les nostres comunitats de fe tenen la responsabilitat d'encoratjar les conductes caracteritzades per la saviesa, la compassió, l'art de compartir, la caritat, la solidaritat, i l'amor; inspirant a cadascú i a tothom per tal que escollim el camí de la llibertat i de la responsabilitat. Les religions han de ser una font d'energia creadora.

20. Cal que ens mentalitzem que les nostres religions no s'han d'identificar amb cap poder polític, econòmic i social, a fi de tenir llibertat per a treballar a favor de la justícia i la pau. No hem d'oblidar que els règims polítics confessionals poden esdevenir molt perjudicials tant per als valors religiosos com per a les societats. Cal distingir entre el fanatisme i el fervor religiós.

21. Hem d'afavorir la pau oposant-nos a les tendències dels individus i de les comunitats que creuen, o que fins i tot ensenyen, que són intrínsecament superiors als altres. Hem de distingir i animar als constructors de la pau no violents. Rebutgem els assassinats comesos en nom de la religió.

22. Hem de promoure el diàleg i l'harmonia entre les religions i a l'interior de cada religió, reconeixent i respectant la recerca de la veritat i de la saviesa que té lloc fora de la

nostra religió. Hem d'estar disposats a dialogar amb tothom i establir una sincera col·laboració amistosa amb qualsevol persona que comparteixi amb nosaltres el pelegrinatge per la vida.

CRIDA

23. Arrelats a la nostra fe, volem construir una cultura de la pau basada en la no violència, la tolerància, el diàleg, l'enteniment mutu i la justícia. Fem una crida a les entitats de la nostra societat civil, al sistema de les Nacions Unides, als governs, a les organitzacions governamentals i no governamentals, a les empreses i als mitjans de comunicació a enfortir els seus compromisos en favor de la pau i a escoltar els crits de les víctimes i dels desposseïts. Fem una crida a les diverses religions i tradicions culturals a aplegar esforços i a col·laborar amb nosaltres a fi d'estendre el missatge de la pau.

DECLARACIÓ UNESCO DE PRINCIPIS SOBRE LA TOLERÀNCIA (1995)¹

ARTICLE 1. SIGNIFICACIÓ DE LA TOLERÀNCIA

Decidits a prendre totes les mesures positives necessàries per a promoure la tolerància a les nostres societats, per tal com la tolerància no és només un principi valuós sinó també una condició necessària per a la pau i el progrés econòmic i social de tots els pobles, declarem, amb aquesta finalitat, el que segueix:

---

¹ Els drets i les responsabilitats en relació amb la tolerància i el dret a ser diferent, a més d'estar fermament establerts en la legislació relativa als drets humans, han estat reiterats en instruments internacionals i regionals com ara: Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics —del qual publiquem l'article 18 en aquest volum—; Pacte Internacional de Drets Econòmics, Socials i Culturals; Convenció Internacional sobre l'Eliminació de Totes les Formes de Discriminació Racial; Convenció per a la Prevenció i la Sanció del Delicte de Genocidi; Convenció sobre els Drets de l'Infant; Convenció sobre l'Estatut dels Refugiats i el Protocol del 1967; Convenció Internacional sobre la Protecció dels Drets de Tots els Treballadors Migrants i de llurs Famílies; Convenció sobre l'Eliminació de Totes les Formes de Discriminació contra la Dona; Convenció contra la Tortura i Altres Tractes o Penes Cruels, Inhumanes o Degradants; Declaració sobre l'Eliminació de Totes les Formes d'Intolerància i Discriminació Basades en la Religió o en la Creença; Declaració sobre els Drets de les Persones Pertanyents a Minories Nacionals o Ètniques, Religioses i Lingüístiques; Declaració sobre les Mesures per a Eliminar el Terrorisme Internacional; Declaració i Programa d'Acció de Viena; Declaració de Copenhaguen sobre el Desenvolupament Social i el Programa d'Acció de la Cimera Mundial per al Desenvolupament Social; Declaració sobre la Raça i els Prejudicis Racionals (de la UNESCO); i Convenció i Recomanació relatives a la Lluita contra les Discriminacions a l'Esfera de l'Ensenyament (de la UNESCO).

1.1. La tolerància és el respecte, l'acceptació i l'estimació de la riquesa i de la diversitat de les cultures del nostre món, de les nostres formes d'expressió i de les nostres maneres d'expressar la nostra qualitat d'éssers humans. La tolerància és encoratjada pel coneixement, l'obertura d'esperit, la comunicació i la llibertat de pensament, de consciència i de creença. La tolerància és l'harmonia en la diferència. La tolerància no és pas només una obligació d'ordre ètic: és també una necessitat política i jurídica. La tolerància és una virtut que fa possible la pau i contribueix a substituir la cultura de la guerra per una cultura de la pau.

1.2. La tolerància no és ni una concessió, ni una condescendència, ni complaença. La tolerància és, en primer lloc, el reconeixement dels drets universals de la persona humana i de les llibertats fonamentals dels altres. En cap cas la tolerància no pot ser invocada per justificar atemptats a aquests valors fonamentals. La tolerància ha de ser practicada pels individus, els grups i els estats.

1.3. La tolerància és la clau de volta dels drets humans, del pluralisme (inclòs el pluralisme cultural), de la democràcia i de l'estat de dret. La tolerància implica el rebuig del dogmatisme i de l'absolutisme, sosté les normes enunciades en el conjunt dels instruments internacionals relatius als drets humans.

1.4. D'acord amb el respecte als drets humans, la pràctica de la tolerància no significa tolerar la injustícia social ni renunciar a les pròpies conviccions, ni fer concessions en aquest aspecte. La pràctica de la tolerància significa que cadascú és lliure de triar les seves conviccions i reconeix que l'altre gaudeixi de la mateixa llibertat. Significa l'acceptació del fet que els éssers humans, que es caracteritzen naturalment per la diversitat del seu aspecte físic, de la seva situació, de la seva forma d'expressió, dels seus comportaments i dels seus valors, tenen el dret de viure en pau i de ser tal com són. També significa que ningú no té el dret d'imposar les seves opinions als altres.

ARTICLE 2. EL PAPER DE L'ESTAT

2.1. La tolerància, pel que fa a l'estat, exigeix la justícia i la imparcialitat en matèria de legislació, d'aplicació de la llei i d'exercici del poder judicial i administratiu. Exigeix igualment que cadascú es pugui beneficiar de les oportunitats econòmiques i socials sense discriminació. L'exclusió i la marginalització poden conduir a la frustració, a l'hostilitat i al fanatisme.

2.2. Per tal d'instaurar una societat més tolerant, els estats han de ratificar les convencions internacionals relatives als drets humans i, si és necessari, elaborar una nova legislació per tal de garantir una igualtat en el tractament i les oportunitats dels diversos grups i individus que componen la societat.

2.3. És essencial per a l'harmonia internacional que els individus, les comunitats i les nacions acceptin i respectin el caràcter multicultural de la família humana. Sense la tolerància, no pot haver-hi pau i sense pau no pot haver-hi desenvolupament ni democràcia.

2.4. La intolerància pot adoptar la forma d'una marginalització dels grups vulnerables i la seva exclusió de tota participació en la vida social i política, o bé la forma de la violència i de la discriminació envers aquests grups. Tal com afirma la Declaració sobre la raça i els prejudicis racials, "Tots els individus i tots els grups tenen el dret a ser diferents". (Art. 1.2.)

ARTICLE 3. DIMENSIONS SOCIALS

3.1. En el món modern, la tolerància és més necessària que mai. Vivim una època marcada per la mundialització de l'economia i per una acceleració de la mobilitat, de la comunicació, de la integració i de la interdependència, per migracions i desplaçaments de població de gran abast, per la urbanització i la mutació de les formes d'organització social. Com que ja no hi ha ni una sola part del món que no estigui caracteritzada per la diversitat, l'ascens de la intolerància i els enfrontaments constitueix una amenaça potencial per a totes les regions. No es tracta pas d'una amenaça limitada a un o altre país, sinó que es tracta d'una amenaça universal.

3.2. La tolerància és necessària entre els individus, així com al si de la família i de la comunitat. La promoció de la tolerància i l'aprenentatge de l'obertura d'esperit i de la solidaritat, s'ha de fer a les escoles i les universitats, en l'educació no formal, a les llars i als llocs de treball. Els mitjans de comunicació han de jugar un paper constructiu tot afavorint el diàleg i el debat lliures i oberts, propagant els valors de la tolerància i posant l'accent en els perills que pot provocar la indiferència davant de l'expansió d'ideologies i de grups intolerants.

3.3. Tal com afirma la Declaració de la UNESCO sobre la raça i els prejudicis racials, s'han de prendre mesures per tal d'assegurar la igualtat en dignitat i en dret dels individus i dels grups humans a tot arreu on sigui necessari. En aquest sentit, cal una atenció particular per atendre els grups socialment vulnerables o econòmicament febles, a fi d'assegurar-los la protecció de les lleis i les normes en vigor, sobretot en matèria d'allotjament, de treball i de salut, de respecte a l'autenticitat de la seva cultura i dels seus valors tot facilitant, sobretot a través de l'educació, la seva promoció i la seva integració social i professional.

3.4. Convé realitzar estudis científics adequats i posar en marxa xarxes a fi de coordinar la resposta de la comunitat internacional a aquest repte planetari, incoent-hi l'anàlisi, segons els mètodes de les ciències socials, de les causes profundes d'aquests fenòmens i de les mesures eficaces a adoptar per fer-hi front, així com a través de la recerca i l'observació, a fi de

donar suport a les decisions dels estats membres en matèria de polítiques generals així com la seva acció normativa.

ARTICLE 4. EDUCACIÓ

4.1. L'educació és el mitjà més eficaç per prevenir la intolerància. La primera etapa d'aquest procés consisteix a ensenyar als individus quins són els seus drets i les seves llibertats a fi d'assegurar el seu respecte i alhora promoure la voluntat de protegir els drets i les llibertats dels altres.

4.2. L'educació per la tolerància ha de ser considerada com un imperatiu prioritari; per aquesta raó és necessari promoure mètodes sistemàtics i racionals d'ensenyament de la tolerància centrats en els orígens culturals, socials, econòmics, polítics i religiosos de la intolerància, que constitueixen les causes profundes de la violència i de l'exclusió. Les polítiques i programes d'educació han de contribuir al desenvolupament de la comprensió, de la solidaritat i de la tolerància entre els individus així com entre els grups ètnics, socials, culturals, religiosos i lingüístics i les nacions.

4.3. L'educació per la tolerància ha de proposar-se fer front a les influències que porten a la por i a l'exclusió de l'altre i ha d'ajudar a fer que cadascú desenvolupi la seva capacitat d'exercir un judici autònom, dugui a terme una reflexió crítica i raoni en termes ètics.

4.4. Ens comprometem a promoure i a aplicar programes de recerca en ciències socials i d'educació per la tolerància, els drets humans i la no violència. Per tant, s'ha de donar una atenció especial a la millora de la formació dels ensenyants, dels programes d'ensenyament, del contingut dels manuals i dels cursos i d'altres tipus de materials pedagògics, incloses les noves tecnologies educatives, per tal de formar ciutadans solidaris i responsables, oberts a les altres cultures, capaços d'apreciar el valor de la llibertat, respectuosos de la dignitat dels éssers humans i de les seves diferències i capaços de prevenir els conflictes o de resoldre'ls per mitjans no violents.

ARTICLE 5. COMPROMÍS D'ACTUAR

5.1. Ens comprometem a promoure la tolerància i la no-violència per mitjà de programes i d'institucions dels camps de l'educació, de la ciència, de la cultura i de la comunicació.

ARTICLE 6. DIA INTERNACIONAL PER LA TOLERÀNCIA

6.1. Per tal de mobilitzar l'opinió pública, d'assenyalar els perills de la intolerància i de reafirmar el nostre compromís i la nostra determinació d'actuar a favor de la promoció de la tolerància i de l'educació per a la tolerància, proclamem de forma solemne el dia 16 de novembre com a Dia Internacional anual per la tolerància.

INFORME DEL COMITÈ DE DRETS HUMANS DE LES NACIONS UNIDES (2008)

[Aquest document, del qual us posem l'índex, us l'enviarem i el podreu trobar sencer, juntament amb tots els altres documents preparatoris de la Jornada a la web a www.audir.org, dins de Xarxa i dins de Jornades anuals]

A/HRC/9/12

2 de septiembre de 2008 (Veure adjunt)

ÍNDICE

INTRODUCCIÓN

I. EL CONTEXTO POLÍTICO E IDEOLÓGICO ACTUAL

II. LAS FORMAS Y MANIFESTACIONES DE DISCRIMINACIÓN RELIGIOSA

A. La Islamofobia

B. El Antisemitismo

C. La Cristianofobia

D. Otras formas de discriminación religiosa

III. LA UNIVERSALIDAD DE LA LUCHA CONTRA LA DISCRIMINACIÓN

IV. LA INCITACIÓN AL ODIO NACIONAL, RACIAL O RELIGIOSO EN LOS INSTRUMENTOS INTERNACIONALES, REGIONALES Y NACIONALES DE DERECHOS HUMANOS

A. Los instrumentos internacionales

B. Los instrumentos regionales

C. La legislación nacional

V. RECOMENDACIONES